

**İngiliz Yıllık Raporları'nda Türkiye
(1920)**

ALİ SATAN
Derleyen

Çeviri: Burak Özsöz
Çeviri Kontrol: Sevtap Demirci

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Editör: Hadiye Yılmaz

Sayfa tasarım: Güler Kızılelma

Kapak tasarım: Kolektif Atölye

Birinci baskı: Eylül 2010, İstanbul

İkinci baskı: Aralık 2010, İstanbul

Boyutlar: 13.5 x 21 cm

Sayfa sayısı: 224

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1

Topkapı / ZEYTİNBURNU-İSTANBUL

+90 (212) 482 99 10

ISBN: 978-605-61533-0-3

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi

www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86

GSM: 0530 370 74 11

E-posta: info@tarihcikitabevi.com

**İNGİLİZ YILLIK RAPORLARI'NDA TÜRKİYE
(1920)**

ALİ SATAN
Derleyen

Çeviri: Burak Özsöz
Çeviri Kontrol: Sevtap Demirci

Tarihçi
Kitabevi

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Notları	9
“İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye” Dizisini Sunarken	11
Türkiye Yıllık Rapor, 1920	17
<i>30 Ekim 1918 Sonrası Gelişmeler</i>	21
<i>1920 Sonu İtibarı İle Türkiye Üzerine</i>	
<i>Genel Bir Değerlendirme</i>	61
<i>İstanbul Hükümeti'nin Dış İlişkileri</i>	68
<i>Ankara Hükümeti'nin Dış İlişkileri</i>	73
<i>Müttefik Yüksek Komisyonu'nun Rolü</i>	81
<i>Osmanlı Donanması</i>	85
<i>Harbiye Nezareti'nin Denetimi</i>	87
<i>1920 Şubat'ından Bugüne Merkezi</i>	
<i>Hükümet Emrindeki Silahlı Kuvvetlerin Durumu</i>	90
<i>Müttefik Polis Teşkilatı ve Türk Polisi</i>	93
<i>Türk Polisi</i>	93
<i>Müttefik Polis Teşkilatı</i>	93
<i>Müttefik Polis Teşkilatı Raporu</i>	94
<i>Kökeni</i>	94
<i>Bugünkü Durum</i>	95
<i>Gelecek Durum</i>	96
<i>Sıhhi Yönetim</i>	98
<i>Sınır ve Sahil Sıhhi Hizmetleri</i>	98
<i>Dahili Veya Vilayet Sıhhi Hizmetleri</i>	103
<i>Maliye</i>	105
<i>1920 Yılı İtibarıyla Türkiye İle Yapılan Ticarete</i>	
<i>İktisadi Bir Bakış</i>	114

<i>Basın</i>	123
<i>Gayrimüslimlerin Durumu</i>	127
<i>Kürt Meselesi</i>	140
<i>Önemli Kişiler</i>	147
<i>Padişah</i>	148
<i>Veliht Şehzade</i>	150
<i>Tevfik Paşa</i>	151
<i>Damat Ferit Paşa</i>	153
<i>Mareşal İzzet Paşa</i>	155
<i>Mustafa Kemal Paşa</i>	157
<i>General Kâzım Karabekir Paşa</i>	159
TURKEY ANNUAL REPORT, 1920	161
DİZİN	211

Yrd. Doç. Dr. Ali Satan - Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. 1990 yılında aynı üniversitenin Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamladı. İki yıl boyunca İngiltere'de, kütüphane ve arşiv çalışmaları yaptı. 1994'te "*Türk İnkılâbının İngiltere Basınına Yansımaları*" konulu yüksek lisans tezini verdi. Aynı enstitüde doktorasına başladı ve 2001 yılında "*Halifeliğin Kaldırılması*" teziyle doktor unvanını kazandı. Cumhuriyet tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalarını ve yayınlarını sürdüren Yrd. Doç. Dr. Ali Satan'ın, *Halifeliğin Kaldırılması* (Gökkubbe Yayınları, 2008) ve *Son Halife Abdülmecid Efendi* (Doğan Kitap, 2009) adlı çalışmaları yayınladı. Satan, aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nda Türk esirlerin anlatıldığı *Bekle Beni Vatan* ve *Dünden Yarına Kıbrıs* belgesellerinin metin yazarlığını ve danışmanlığını; *Ölüm ve Sürgün: Bir Göç Hikâyesi* adlı belgeselin de danışmanlığını yaptı.

ÇEVİRMENİN NOTLARI

Çeviri ve çevirmen üzerine şimdiye kadar çokça düşünüldüğü ve farklı bilim insanlarınca farklı tanımlar getirildiği malumdur. Buna karşın, tanımı itibarıyla nasıl ele alınırsa alınsın, çevirinin çok yönlü bir dilsel işleyiş olduğu gerçeğini yok saymak mümkün değildir. Eğitim kurumlarında edindiği bilgiyi ve/veya hayatın içinden biriktirdiklerini bir çeviri etkinliğinde kullanan çevirmen nasıl bir kimlik taşımaktadır? Bir yönüyle ideolojik bir duruşu olan dilsel, toplumsal ve kültürel girdilerini tecrübe ettikleri ile şekillendiren çevirmenin tarafsızlığından söz etmek olası mıdır? Bu ve benzeri soruları çoğaltmak pek tabii ki, mümkündür. Bu eserin oluşumunda, basit bir ifade ile ana dile aktarımı sağlayan çevirmen, yani ben, bizzat bu soruların muhatabı konumundaydım.

Yaklaşık yüzyıl öncesi bir dönemin tanıklığını yapan bu belgenin, başlangıçta bende bazı tedirginliklere yol açtığını itiraf etmeliyim. Söz konusu tedirginliğimin nedenleri ise yukarıda sıralanan soru ve sorunlardan kaynaklı. Bu nedenle, hedef okuyucu kitlesinin söz dizimsel açıdan zorluk çekebileceğini düşündüğüm ve algıda belli zafiyetlere yol açabilecek çok uzun ifadeleri anlamlı parçalar oluşturacak şekilde bölmek dışında, kaynak metnin işleyişine müdahalede bulunmadım. Dönemin ruhuna uygun sözcüklerin seçiminde ise döneme vakıf şahsiyetlerden gerekli yardımları aldığımı belirtmeliyim.

Beni bu çalışmanın bir parçası haline getiren Marmara Üniversitesi'nin değerli öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ali Satan hocama ve bu eserin yayına hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Eserin çevirisi üzerinde çalıştığım akşamlarda, anlayışlı tavrını hiç yitirmeyen sevgili eşimi ve ailemin tüm bireylerini de sevgiyle kucaklıyorum.

Çevirmen
Burak Özsöz

“İNGİLİZ YILLIK RAPORLARI'NDA TÜRKİYE” DİZİSİNİ SUNARKEN...

Türkiye tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda "İngiliz belgeleri" önemli bir yer tutar. Özellikle yakın dönem tarihimize ilgili araştırmalarda bu önemin daha da arttığı gözlenmektedir. 1918-1923 yılları arasında İngiltere'nin ülkemizde işgalci durumda bulunduğu ve her şeyi kontrol ettiği düşünüldüğünde bu önemin kaynağı anlaşılabilir bir şekilde araştırmacılara açmış olması, tarihçilere gösterilen kolaylık ve de İngilizcenin yaygın dil olması nedeniyle İngiliz arşivleri bizim dışımızda da dünyada en çok kullanılan resmi arşiv durumuna gelmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki büyükelçilikleri ve diplomatları ülkelerine dönmüşlerdir. Mondros Mütarekesi akabinde İstanbul'a gelen İtilaf güçleri ise Osmanlı başkentinde savaş öncesinin diplomatik kurumlarından farklı olarak, Mütareke-İşgal devrine mahsus "Yüksek Komiserlikler" kurmuşlardır. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin yüksek kumanda merkezleri de İstanbul'a getirilmiştir.¹ Yüksek Komiserler, ülkelerinin İstanbul'daki en üst düzey temsilcileri

¹ Mehmet Okur-Murat Küçükşurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920*, Serander Yay., Trabzon, 2006, s.24.

idiler. Ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki her türlü ilişkiyi yürüten bu temsilcilerin görevleri arasında Osmanlı ülkesinde meydana gelen olayları rapor etmek de vardı. Bu raporlar günlük, haftalık, aylık ve yıllık olmak üzere farklı periyotlar içermekte idi. Elbette gerekli görüldüğünde, söz konusu zaman aralıklarına bağlı kalınmaksızın yazılan raporlar da vardı.

Türkiye Yıllık Raporları, ülkemizde şimdiye kadar tam metin olarak hiç yayınlanmamıştır. Bu durumun temel nedeni, yıllık raporlara şimdiye kadar ulaşılamamış olumasıdır. Mesela Gotthard Jaeschke'nin önsözünü tam da TBMM'nin 50. Yıl dönümünde yazdığı, ilk baskısı 1971'de yapılan *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri* adlı kitapta, 1918-1922 tarihlerini kapsayan Yüksek Komiserlik dosyalarına ulaşamadığı belirtilmektedir.² Bilal Şimşir'in ilk cildi Cumhuriyetin 50. yıldönümüne yetiştirilmiş olan *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)* adlı 4 ciltlik kapsamlı çalışması da, İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin **Türkiye Yıllık Raporları**'nı ihtiva etmemektedir.³ Türkiye-İngiltere ilişkilerini ele alan pek çok yayında söz konusu yıllık raporlara herhangi bir atıf yapılmamış olması, bizi yıllık raporları dizi kitap şeklinde yayınlama konusunda teşvik etmiştir.

Mehmet Okur ve Murat Küçükuşurlu'nun yayınladıkları *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele 1918-1920* adlı kitap, kendilerinin belirttiği üzere 1985 yılında yayınlanan *British Documents on Foreign Affairs:*

2 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986 (İkinci Baskı), s.12.

3 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)* I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973-1984.

*Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print*⁴ başlıklı seri halde basılmış resmi belge yayınlarında yer alan vesikalara dayanmaktadır. Bizim görebildiğimiz kadarıyla bu çalışmada da yıllık raporlar yer almamaktadır.

İngiltere'nin Türkiye Yıllık Raporları'na ilk kez Ahmet Özgiray'ın yayınlarında rastlanmıştır. Özgiray, 1920 Yıllık Raporu'nun ilk bölümünü 1981 yılında tercüme edip yayınlamıştır.⁵ Raporun ikinci bölümü ise ancak 1989 senesinde yayınlanmıştır.⁶ **İngiliz Yıllık Raporları**'na ilk kez rastladığımız bu yayında da 1920 yılına ait raporun tek parça halinde basılmadığı ve bazı kısaltmaların yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yayında *Harbiye Nezareti'nin Denetimi* ara başlığı ile başlayan bölümün son cümlesi atlanmıştır⁷. Ayrıca Müttefik Polis Teşkilatı ve Türk Polisi bölümünde de kısaltma yapıldığı görülmektedir. Daha önemlisi ise raporun sonunda yer alan *Gayri-müslimlerin Durumu, Kürt Sorunu ve Önemli Kişiler* başlığı altında yaklaşık 20 sayfalık bölüm yayınlanmamıştır. Özgiray'ın ilk makalede verdiği belge numarası da yanlışlıkla 2933 olarak kaydedilmiştir; oysa doğrusu 5233'tür.

4 İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri 1944'ten itibaren yayınlanmaya başlandı. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* Ed.E.L.Woodward-Rohan Butler (sonra W.N Medlicott-Douglas Daki ve M.E.Lambert) Her Majesty's Stationery Office, London.

5 Ahmet Özgiray, "İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a Göre 1918-1920 Yıllarında Türkiye", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, II, 1981, s.101-153.

6 Ahmet Özgiray, "İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a Göre 1918-1920 Yıllarında Türkiye", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, IV, 1989, s.61-84.

7 Söz konusu cümle şudur: "Yakın bir zamanda planlanan küçülme çalışmalarında merkezi hükümet ile Ankara hükümetinin ileri dönemlerde olası bir anlaşmaya varmaları halinde ortaya çıkabilecek şişkinlik mutlaka göz önüne alınmalıdır."

Türkiye Yıllık Raporları, bizce günlük yahut haftalık istihbarat raporlarından çok daha sağlıklı raporlardır. Öncelikle bu raporlar yıllık olmaları nedeniyle herhangi yeni bir olay hakkında merkeze bilgi ulaştırma endişe ve telaşından uzak bir biçimde kaleme alınmışlardır. Bir yıl boyunca pek çok olaya dair alınan onlarca, yüzlerce haber, duyum ve istihbarat zaman içinde büyük oranda doğruluğu test edilmiş olarak yıllık raporlara girmiştir. Yıllık raporların dikkati çeken bir diğer yanı, Türkiye ile ilgili siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve hatta kültürel pek çok alanı kapsayan soğukkanlı değerlendirmeler içermesidir. Bu değerlendirmeler Türkiye'de yaşanan olayları, gelişmekte olan olguları tahlil ederken, doğal olarak, bu oluşumlar karşısında Londra'nın nasıl bir politika takip etmesi hususunda önerileri de barındırmaktadır.

1920 Türkiye Yıllık Raporu dönemin Türkiye'sinin resmini başarıyla çizmektedir. Mondros Mütarekesi'nden itibaren yaşanan gelişmelerin ele alınmasıyla başlayan raporda İstanbul Hükümetleri, Saray ve Anadolu'da başlayan Milli Mücadele harekâtının ilişkileri ayrıntılı ve dikkatli bir değerlendirme ışığında tasvir edilmiştir. İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin dış ilişkileri, Osmanlı donanmasının durumu, Harbiye Nezareti'nin milli mücadeleyi destekleyen faaliyetleri, mevcut Osmanlı ordusu, polis teşkilatı, sıhhiye teşkilatı, İstanbul ve Ankara'nın mali yapısı, 1920 yılında iktisadi durum, basın, İstanbul ve Anadolu'daki gayrimüslimlerin durumu, Ermeniler, Kürtler ayrıntılı bir şekilde İngiltere gözüyle değerlendirilmiştir. Ayrıca Padişah Vahdettin, Veliahd Abdülmecid, Sadrazam Damat Ferid, Tefvik Paşa, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın

şahsiyetlerine dair dönemin İngiliz yetkililerinin bakışlarına yer verilmiştir.

İstanbul'daki Yüksek Komiserlik, İngiltere Dışişlerine bağlı idi. Dolayısıyla bu raporlar Dışişleri Bakanlığı'na yazılmıştır. Bu belgeler 1966'dan bu yana araştırmacılara peyderpey açılmıştır. Yayınladığımız ilk rapor ve dizinin yayına hazırlanan diğer raporları, Londra Kew Gardens'ta bulunan **Public Record Office** (PRO)'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office) belgeleri arasında F.O. 371/6469/E5233/1/44 numarası ile kayıtlı bulunmaktadır.

Türkiye Yıllık Raporları'nı 1990'lı yıllarda PRO'da doktora tez konum olan halifeliğin kaldırılması konusuy-la ilgili araştırma yaparken almıştım. Bu raporlardan tezimde kısmen yararlandım. Ancak senelerdir tam çevirisi yapıp yayınlanmak için bekliyordu. Öncelikle bu belgelerin yıllarca evde saklanması hususunda eşim Dr. **Aysin Satan'a** gösterdiği anlayışa teşekkür etmem lazım. Senelerdir bekleyen evrakı kitap yapma kararlılığını gösteren değerli editörüm **Hadiye Yılmaz'a**, büyük bir kitap sevgisi ile kitap dünyasına giren ve şimdi de bu başvuru eserleri ile yayıncılığa başlayan **Tarihçi Kitabevi** Sahibi **Necip Azakoğlu**'na şükranlarımı sunuyorum. Elbette bu tarihi metinleri İngilizceden Türkçeye çeviren, kitabın oluşmasına büyük emeği geçen kıymetli meslektaşım Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü öğretim görevlisi **Burak Özsöz'e** ve çevirileri kontrol eden, İngiliz arşivlerinde bir müddet beraber çalıştığımız Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. **Sevtap Demirci'**ye teşekkürler ediyorum. Sevgili arkadaşım **Ahmet Turgay Şimşek'e** ise, rapordaki eksik sayfaların fotokopi-

lerini Londra'da yoğun mesaisi arasında, arşive gidip bize ulaştırdığı için minnettarım.

Türkiye Yıllık Raporları dizisini, TBMM'nin kuruluşunun 90. Yılında 1920 yılı ile başlatıyoruz. Dizi, Türk-İngiliz ilişkilerinin ilk döneminin kapandığı 1927 yılına kadar devam edecek ve her yıla ait rapor ayrı bir kitap olarak yayınlanacak.

Böylece, umuyoruz ki, tarihe ilgi duyan herkes, tarihimizin en önemli ve karmaşık yıllarını birinci el kaynaktan okuma, araştırmacılar ise döneme dair bilgilerini zenginleştirme imkânına kavuşacaklardır. Raporda da ifade edildiği üzere *“bir gram gerçek binlerce ton teoriye bedeldir”*.

Tarihi anlama gayretimize katkı sunması dileğiyle...

Ali Satan

TÜRKİYE
YILLIK RAPOR, 1920

niler Kilikya'daki durumun idaresinde gösterdikleri basiretsizlikten dolayı Fransızlara soğuk bakmaktadırlar. Zira onlara göre Fransızlar, uzlaşarak beraber hareket ettikleri Ermenilere hiç aldırış etmeden kendi sıkıntılarını gidermek amacıyla ülkedeki kuvvetlerini tahliye etmeye ve mevcudiyetlerine son vermeye hazır bir görüntü içindeydiler. Fransızların Kilikya ve Suriye'de idari bazı konularda doğrudan sağladıkları yardım ve bölgedeki misyoner faaliyetlerine verdikleri destek dışında, bu söylemleri haksız çıkaracak ve mahalli Hıristiyan ahalinin lehine sayılabilecek fazlaca bir şey yaptıklarından bahsedilemez. Diğer yandan İtalyanların, bazı din adamlarının şahsi girişimlerine verdikleri destek dışında elle tutulur hemen hiçbir şey yapmamış oldukları ifade edilebilir. Doğrusu, İtalyan yetkililerin tutumu, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin eylemlerini onaylamamaları nedeniyle aykırı bir çizgideydi ve kimi zaman söz konusu yetkililer İtalyan himayesine yönelik belli belirsiz talepler sebebiyle Müslümanlara destek çıkmışlardır. Amerikan misyoner örgütleri ve yardım kuruluşları, mahalli Hıristiyanların özellikle de Ermenilerin yeniden ayakları üzerinde durabilmeleri için takdire şayan işler yapmışlardır.

Kürt Meselesi

165. İngiltere için askeri çıkarlar ve siyasi açıdan önemli olan Kürt Meselesi'nin geleceği İstanbul'dan ziyade tüm Mezopotamya'yı ilgilendirmektedir. Genel olarak bakıldığında meselenin Türkiye'de oldukça fazla dikkat çektiği gözden kaçırılmamalıdır. Konuya ilişkin iki aşırı

yaklaşımından söz etmek mümkündür. Bir yanda Türk milliyetçileri Kürtler ile Türkler arasında bir ayrımı kabul etmezken diğer yanda Kürtler ayrı bir devlet kurmak için Araplar, Ermeniler ve Rumlar kadar ayrı bir ırk olduklarını, Türklerden farklı ırksal niteliklere sahip olduklarını ve Kürtlerin çoğunluk olarak yaşadığı belirgin bir coğrafyanın var olduğunu iddia etmektedirler. Bu tür milli emellerin 1914 öncesi realiteden uzak olması, yerel örgütlenmenin aşiretlere dayalı yapısı ve Türk hükümetinin, aydın Kürtlerin asimilasyonu ve geriye kalanların dağıtım, mahalli unsurlar olarak değerlendirmesi şeklindeki başarılı politikaları sonucu, milli bir eylem planına sahip olmayan Kürtler savaş sonrası Osmanlı'nın çöküşüyle doğan fırsatı kullanamayacak derecede hazırlıksızdılar. Bu sebeple, yukarıda sözü edilen iki aşırı görüş arasındaki her tür yaklaşıma yer vardı.

166. Ateşkes'in hemen ardından az çok benzer emeller taşıyan İstanbul'un önde gelen Kürtleri bir cemiyet etrafında toplanmak suretiyle etkin propagandaya başladılar. Söz konusu cemiyet önderleri arasında, babası geçmişte Türklere karşı mücadele etmiş bir din adamı olan Seyit Abdül-Kadir, önceleri Cezire-i İbn-i Ömer⁵⁷'de büyük bir aşiret olarak hüküm süren ve yıllar önce Türkler tarafından dağıtılan Bedirhan ailesinin çeşitli mensupları, bir zamanlar Süleymaniye bölgesinde yerleşik olan ama sonraları Bedirhanlar ile aynı kaderi paylaşan Babanzadeler ve belki de aydın Kürt kesimi olarak sınıflandırabileceğimiz birtakım unsurlar bulunmaktaydı. Liderlerin dışında kalan cemiyet mensupları ise devlet hizme-

57 Şırnak'ın Cizre ilçesi.

tinde çeşitli mevkilerde bulunanlardan, belli bir sınıfa ait olmayan sıradan insanlardan ve hamallık ve yük taşıma işini tekelinde tutmalarından dolayı İstanbul'da her daim önemli mahalli unsur olarak öne çıkan belli Kürt loncalarının çalışanlarından ibaretti. Cemiyetin önde gelenleri kısmen gerçek anlamda hissettikleri coşkudan, kısmen aşiretlerinin ve ailelerinin kötü talihini tersine çevirme arzusundan, kısmen de -1914 baharında Bitlis bölgesinde çıkan bir ayaklanmanın bastırılmasında ve iddia edildiği üzere savaş esnasında Kürtlerin büyük topluluklar halinde Rus sınırının güneyindeki topraklardan göçe zorlandığı kimi olaylarda olduğu gibi- Türklerin Kürtlere karşı takındığı katı tavırlardan dolayı harekete geçme ihtiyacı duymuşlardır.

167. 1919'un başlarında Kürt davasını temsilen bir heyetin Paris veya Londra'ya gönderilmesine yönelik izin arayışlarına girilmişti. Bu talep kabul görmemekle birlikte, kendilerinin yapılacak olan Konferansa bir dilekçeyle başvurularının önü her fırsatta açık tutulmuştu. Bunun üzerine, halen Paris'te ikamet eden Süleymaniye doğumlu Şerif Paşa'ya Kürtleri Batı Avrupa'da temsil hakkı tanınmıştı. Bu seçim Kürtler adına oldukça kötü bir seçimdi, çünkü Jön Türklere olan düşmanlığı ile tanınan ve varlıklı bir adam olan Şerif Paşa, Sultan Hamit döneminde Türk diplomasisinde belli bir süre eğitim görmüş ve Kürdistan ile herhangi bir şahsi bağı olmayan kibirli ve tutarsız birisiydi. Aslı olmamasına rağmen kendisini İstanbul'daki Kürt liderleri tarafından gelecekteki Kürt devletinin başı olarak seçilmiş biri gibi tanıtan Şerif Paşa, elimizdeki ayrıntılı bilgiye rağmen bahsedilmesinin gereksiz olduğuna inandığım birtakım entrikalar içerisi-

ne girmişti. Tek önemli başarısı, Osmanlı Ermenilerinin oluşturduğu heyet ile Paris'te varılan antlaşmadan ibarettir. Bu muğlak antlaşma gereğince her iki taraf da davalarında Türklere karşı ortak bir tavır sergileyecek ve gelecekteki barış konferansında Kürdistan ve Ermenistan arasındaki tartışmalı sınır meselesinde alınacak kararlara uyum gösterecekti. Halife'ye olan sadakatini açıkça ilan etmesinden ve İngiliz karşıtı Merkezi İslam Cemiyeti'nin Paris kanadının başkanlığını kabul etmesinden kısa bir zaman sonra Şerif Paşa'nın Kürtlerin temsilcisi sıfatıyla yola çıktığı kariyeri son bulmuştur. İstanbul'daki Kürt liderler tarafından dışlanan Paşa, hali hazırda siyaset sahnesinden ayağını çekmiştir.

168. Majestelerinin Hükümeti 1919 yazında Mezopotamya servisinden Kürt Meselesi konusunda uzman Binbaşı Noel'i tetkik amaçlı olarak güneybatı Kürt bölgesine göndermiştir.⁵⁸ Binbaşı Noel'e, Bedirhan ailesinin iki mensubunun da içlerinde bulunduğu bazı önemli Kürt şahsiyetleri refakat etmiştir. Bu ziyaret ne yazık ki, Damat Ferit Paşa'nın Kürt bölgesinde ayrılıkçı Türk milliyetçilerine karşı başlattığı ve başarısızlıkla sonuçlanan saldırı girişimi ile aynı zamana denk gelmiştir. Binbaşı Noel, bu askeri operasyonların idaresinden sorumlu Harput Valisi ile aynı anda Malatya'ya varmıştır. Her ikisi de sonuç vermeyen bu girişimlerin ardından hiç vakit kaybetmeden Suriye'nin kuzeyindeki İngiliz hattının gerisine çekilmek zorunda kalmışlardır. Türk milliyetçilerine göre bu askeri girişimler, İngiltere ve Ferit Paşa arasında Türkiye'nin bölünmesi amacıyla bir tür işbirliğine gidil-

⁵⁸ Bkz. Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu 1919*, İstanbul.

miş olduğunun açık bir göstergesidir. Diğer yandan Kürtler, milli emellerinin İngiltere'nin koruması altında olması nedeniyle daha derin bir ümit beslemeye başlamışlardır. Türkler, bir Kürt Meselesi'nin varlığını yabancı devletlerin konuyla ilgisi olsun ya da olmasın son derece kararlı bir şekilde reddetmekteydiler.

169. Bu esnada, İstanbul'daki Kürt liderler arasında bazı çekişmeler baş göstermişti. Bu çekişmelerin temelinde Seyit Abdül-Kadir ile Bedirhan aşiretinin arasındaki gizli rekabet yatmaktaydı. Kürt cemiyeti ikiye bölünmüştü. Daha nüfuzlu olan Seyit Abdül-Kadir, aşağı tabakadan Kürtleri de yanına almak suretiyle mevcut cemiyetin idaresini üstlenirken, Bedirhanlar aydın kesimin ekseriyetini yanına alarak ayrı bir cemiyet kurmuşlardır. Aralık 1920 itibarıyla halen mevcut olan bu çatlak, her iki grubu da bir bütün olarak hem İstanbul'daki Kürtler adına hem de Kürt bölgesindeki mahalli unsurlar adına konuşmaktan mahrum etmiştir. Her iki cemiyet de milli emellerinin gerçekleştirilmesine yönelik İngiliz hükümetinin desteğini almaları halinde tüm Kürtlerin dayanışmasını ancak kendilerinin sağlayabileceğine yönelik güçlü iddialarda bulunmuşlardır. Bu iddiaların dayanaksız olduğu söylenebilir. Çünkü Kürdistan'daki aşiret liderleri 1919 sonbaharından bu yana Türk milliyetçileri tarafından temsil edilen Türklere mi yoksa İngilizlere mi yaşacakları konusunda tamamıyla şahsi çıkarları çerçevesinde hareket etmektedirler. Majestelerinin Hükümeti, dini etkisi oldukça fazla olan Abdül-Kadir etrafında toplanacak birleşik bir Kürt hareketi yaratma arzusunda ise, Seyit Abdül-Kadir ve yeğeni Şeyh Taha arasındaki çekişmenin bir karmaşayla sonuçlanabileceği gerçeğini göz önünde

bulundurulmalıdır. Aşiretin Batı Kürdistan'daki topraklarını temsil eden Şeyh Taha, Mezopotamya'daki İngiliz yetkilileri ile yakın ilişkiler içindedir; oysa Abdül-Kadir, kendisi küçük bir çocukken babasının Türklere karşı başlattığı ve başarısızlıkla sonuçlanan isyandan bu yana doğduğu topraklardan hayli zamandır uzaktadır. Feodal bir yapıya sahip olan Bedirhanlar kendi içinde kopmalar yaşamış ve aşiretin birçok üyesi Türklere karışmıştır. Birleşik bir Kürdistan'ın geleceğinde herhangi bir merkezi rol üstlenmeleri muhtemel gözükmemektedir. Benzer bir durumun daha net olarak Babanzadeler için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira geneli itibarıyla çok daha Türkleşmiş bir görüntü veren Babanzadeler Türklere karşı kimseye göstermedikleri yakınlığı hissetmektedirler.

170. 1919'un sonlarından bu yana Anadolu'nun büyük bir kısmını elinde tutan Türk milliyetçilerinin engellemelerinden ve Kilikya'daki savaştan dolayı İstanbul'daki Kürt liderleri ile Kürdistan arasındaki irtibat kesilmiş durumdadır. Her iki grubun da hareketi canlı tutmaya yönelik aktif gayretine rağmen, mevcut durum ve içeride yaşanan hesaplaşmalardan ötürü İstanbul'un Kürt milliyetçiliğinin merkezi olarak taşıdığı önem büyük ölçüde azalmıştır. Sevr Antlaşması'nın, başlangıçta Müttefik devletlerin garantisinde olmak üzere ileride tam bağımsızlık hakkı tanınabilecek bir özerkliğin verilmesini öngören Kürdistan'a yönelik maddeleri, Kürtler arasında büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. Buna rağmen, batı ve güney sınırların daraltılması ve Ermeni sınırının çizilmesinin Başkan Wilson'ın kararına bırakılması büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştu. Tüm Kürtlerin üzerinde hemfikir olduğu ve Türklerle birleştiği nokta,

çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bölgelerin Ermenilerin denetimine bırakılması korkusuydu. Güney sınırındaki hayal kırıklığı, Kürt toprağı olarak görülen bazı uç bölgelerin Suriye'deki Fransız manda yönetimine bırakılmasından ve gelecekteki Kürdistan'ın bir parçası olarak kabul edilen toprakların büyük bir bölümünün de yine Fransızların Türkiye'deki nüfuz alanı içerisine dahil edilmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bedirhanlar kendileri için geleneksel bir merkez olan Cezire-i İbn-i Ömer'in Fransız himayesine dahil edilmesine özellikle içerlemişlerdir. İstanbul'daki her iki grup da ya manda yönetimi ya da bir şekilde kendilerine verilebilecek destekle gelecekteki devletlerinin bekası için özellikle İngiltere'ye bel bağladıklarını açıkça ifade etmektedirler. Bu tür söylemler, İngiliz otoritelerine doğrudan verilen beyanlar olduklarından pek de ciddiye alınmaması gerekir. Buna rağmen, olası bir Kürt devletine gönülden inanan Kürtlerin ülkelerini tek bir yabancı gücün ve tercihen de İngiltere'nin himayesinde görme arzusunda oldukları muhtemelen doğrudur. Barış Antlaşması bir taslak metin halinde ortaya konulur konulmaz, İngiliz Yüksek Komiserliğince öngörülen antlaşmanın mevcut haliyle kabulü ve İngiltere ile Fransa arasındaki düzenlemelere hiç itiraz edilmeden uyulması yönünde bir siyaset gütmeleri için Kürt liderlere baskı yapılmaya başlanmıştı. Bu fikir Bedirhanlar cephesinde kabul görmüş ve 1920 sonbaharının sonlarına doğru Fransızlar ile görüşmek üzere ailenin mensuplarından biri Beyrut'a gönderilmişti. General Gouraud'ın siyasi baş danışmanı tarafından dikkatle dinlenen bu zat ne yazık ki, elle tutulur bir sonuç elde edememiştir.

171. Seyit Abdül-Kadir'in inancını yitirdiği gözlemlenmektedir. Tartışmaların alevlendiği bir süreçte İstanbul'da kurulan diğer Kürt cemiyeti tarafından içten içe bir Türk hayranı olmakla suçlanmıştır. Bir ölçüde mesnetsiz olan bu suçlamaların temelinde dinen Halife'ye olan bağlılık yatmaktadır. Seyit Abdül-Kadir'in tam bağımsızlık yerine Türk devletinin içerisinde kendilerine tanınacak bir özerklik ile de tatmin olabileceği kuvvetle muhtemel olmasına rağmen, sıklıkla dile getirdiği eski Türk yönetiminin kötülüklerinden tam anlamıyla kurtulmuş, İngiliz himayesinde kendi ayakları üzerinde duran bir Kürdistan görmek arzusunda da samimi olduğuna hiç şüphe yoktur.

172. İdari bir özerklik haricinde Türklerin, Kürtlerin milli emellerine şiddetle karşı çıkmasının esas sebebi, bölgede bir Kürt devletinin oluşturulma sürecinde Türk topraklarının uğrayacağı kayıplardan ziyade gelecekte Türkiye'nin hemen yanı başında vücut bulacak bu tür bir devletin kabul edilemeyeceği, bunun Türklerin askeri ve siyasi açıdan Suriye, Mezopotamya ve İran'ın sahip olduğu düz araziye tekrar nüfuz etme ümitlerini ortadan kaldıracak endişesidir. Dağların denetimini her kim elinde tutarsa adı geçen bu ülkelere karşı hiç şüphesiz ki, potansiyel bir tehdit oluşturacaktır.

Önemli Kişiler

173. Son iki yıl dışında her mertebeden bu kadar çok şahsın Türk tarihinde böyle etkin rol oynadığı bir başka döneme daha muhtemelen rastlanılmamıştır. Kısmi deği-

şikliklerin yapıldığı kabinelerin haricinde İstanbul'da art arda bir düzineden fazla Türk hükümeti kurulmuş ve Anadolu ve Trakya'nın her birinden dikkate şayan kişiler çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski liderleri arka planda bir gölge gibi etkinliklerini sürdürmektedirler. Çok sayıda siyasetçi, asker, gazeteci ve belli bir gruba ait olmayan kişiler, hem ülke içinde hem de ülke dışında, az çok etkili roller üstlenmişlerdir. Tutarsız ve sonu gelmez kumpaslarla dolu bir ortamın hüküm sürdüğünden söz edilebilir. Yeni ve değişen şartlardan dolayı, hemen hiç kimse siyasi görüş ve söylemlerinde istikrarı yakalayamamaktadır. Küçük bir kesim dışında Türkler ne düşündükleri konusunda bir belirsizlik yaşamakla birlikte benzer bir şaşkınlık muhtemelen daha fazla oranda yabancılarda da mevcuttu. Aşağıdaki şahıslar, mevkileri gereği bu zamana kadar kilit roller üstlenmiş ve üstlenmeye muhtemeldir ki, devam edecek olan seçilmiş bazı isimlerdir. Geriye kalanlar içerisinde kimin ne derece önemli olduğu ve kimin kalıcı olduğunun takdiri oldukça zor gözükmektedir.

Padişah

174. Ocak 1861 doğumlu Vahdettin, Sultan Abdülmecit'in hayatta kalan son oğludur ve VI. Mehmet namıyla 4 Haziran 1918'de tahtın yeni sahibi olmuştur. Şehzadelik dönemlerini çoğunlukla Boğaza nazır ikametgâhında gözden uzak olarak geçiren Vahdettin, savaş öncesinde Avrupa çevrelerinde tanınmıyordu. Türk çevrelerinde İttihat ve Terakki karşıtlığı ile bilinen Vahdettin, siyasi arenada açık bir rol oynamaktan genellikle geri durmuştur.

Hayli zeki bir adam olan Padişah samimi, gerçekten hevesli ve yapmacık olmayan bir kişiliğe sahip, ülkesine hizmet etme ve hanedanlığını koruma arzusu kuvvetli, ülkedeki her tür topluluğa adaletle davranılması hususuna içtenlikle taraftar olduğu izlenimini veren biridir. Tahta çıktığı dönemden bu yana padişah ve halife sıfatlarının kendisine tanıdığı şahsi yaptırım gücü ile iç meselelerde oldukça etkili olan ve bu gücün nasıl kullanılması gerektiğini gayet iyi bilen Vahdettin öte yandan ürkekliği, zayıflığı ve aşırı temkinli halleriyle tahtun belirleyici bir rol üstlenmesinin önünü kesmiştir. Buna sadece, kendi kudretinin farkında olamamak denebilir. Müttefik devletler Vahdettin'in konumunu kuvvetlendirmek yoluyla kendisini bir araç olarak kullanma politikası gütmüş olsalardı, kendisi bu amaca fevkalade hizmet edebilirdi. Müttefik devletlerin desteği olmasaydı, Ateşkes'in ardından ortaya çıkan kaotik durumun üstesinden gelebilmesi için Vahdettin'in yüksek vasıflara haiz olması gerekirdi. Türkiye'yi savaşa sürükleyen maceraperestleri ölçsüz ifadeler kullanarak suçlayan Padişah, Türkiye için tek kurtuluş yolunun İngiltere'nin lütuflarına mazhar olmaktan geçtiğine içtenlikle inandığı görüntüsünü vermektedir. Görünüşte kibar ama aslında ciddi sinir hastası olan Padişah, umutsuz, başarısız bir figür görünümünde olmasına rağmen, bu zor görevi vakur bir edayla sürdürmeyi başarmaktadır. Bu sinir hali, sözlerine büyük ölçüde yansıyan Padişah konuşmasını giderek akıcı hale getirerek dolambaçlı bir üslupla da olsa, fikirlerini ana hatlarıyla etkili ve açık bir biçimde ifade edebilmektedir. Belli bir düzeyde Fransızca bilmekte ama konuşmamaktadır. Tüm hayatı skandallardan uzak geçmiş olmasına

rağmen, yaşadığı hayal kırıklıklarına hanımlarda teselli aramasıyla ün yapmıştır. İki kız ve bir oğlan çocuğu sahibidir. Büyük kızı Tefik Paşa'nın oğlu ile küçüğü ise tahtın mirasçısı olan Şehzade'nin oğlu ile evlidir. Bu evlilik bağları, Padişah'ın her iki kızını da bir anlamda Milli Mücadele yanlılarının kucağına itmiştir. Her ikisi de genç olan bu iki hanımdan büyük olanı aynı zamanda ateşli bir siyasetçidir. Henüz yedi yaşındaki Padişah'ın oğlu Şehzade Ertuğrul ise, Osman soyundan gelen yaşça en büyük şehzadenin tahta geçmesi geleneği doğrultusunda tahta oldukça uzaktadır.⁵⁹

Veliaht Şehzade

175. 1868 doğumlu Veliaht Şehzade Abdülmecit, Sultan Abdülaziz'in hayatta kalan tek oğlu ve mevcut Padişah'ın birinci kuşaktan kuzenidir. Tahta şimdikinden daha uzak olduğu dönemlerde bile modernleşme eğilimleri olan akıllı bir şehzade olarak biliniyordu. Mesela bir keresinde, tek oğlu için bir İngiliz mürebbiye getirtmişti. Ateşkes'ten bu yana oldukça göz önünde olan Veliaht, büyük ölçüde Milli Mücadele hareketinin etkisi altında kalmış ve kendini kesinlikle bu hareketin temel amaçlarına yakın hissetmiştir. Fakat Veliaht'ın bir yakınlıktan öte, Padişah ve İstanbul Hükümeti'ne karşı açık bir başkaldırı içinde olan Ankara ile doğrudan bir işbirliği içerisinde olduğu iddialarını kesin olarak ileri sürmek mümkün değildir. Ab-

59 Sultan Vahdettin hakkında en geniş çalışma için Bkz. Murat Bardakçı, *Şah - baba Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI.Mehmed Vahdeddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, İstanbul, 1998.

dülmecit'in Padişah ile olan ilişkileri geçtiğimiz yıl içerisinde iki kez kopma noktasına gelmiştir. Birkaç yıldır devam eden kişisel düşmanlığı Damat Ferit Paşa ile yollarının ayrılmasına sebebiyet vermiş ve Paşa'nın sonraki dönemlerde izlediği politikalarından dolayı söz konusu düşmanlık iyiden iyiye şiddetli bir hal almıştır. Görkemli eğlencelere meyilli olan Veliht, çoğu zaman yersiz davranışlar şeklinde tezahür eden hayli asabi ve fevri bir mizaca sahiptir. Ankara'nın önde gelen isimleri ile açık bir duygusal bağı ve muhtemeldir ki, kısmi bir işbirliği olan Veliht diğer birçok Milli Mücadele taraftarı gibi İngiltere'ye sıcak duygularla ve hayranlıkla bakmanın yanı sıra temel Türk siyasetinin Majestelerinin Hükümeti ile yeniden kurulabilecek bir işbirliğine dayanması gerektiğine inanmaktadır. Lord Palmerston'un yağlı boya tablosu oturma odalarının birinin duvarında asılıdır. İyi eğitilmiş ve siyaset ile yakından ilgili olan ve diğer birçok sanat dalı ile birlikte resim ile de amatörce ilgilenen Veliht, sanatsal kusurlarının birçoğunu doğuştan gelen yetenekleri ile kapatmayı başarmıştır. Nezaket ve görgü kurallarına son derece vakıf olan Veliht iyi derecede Fransızca konuşmaktadır. Eski Mısır Hi-divi ile yakın ilişkiler içinde olduğu da bilinmektedir.⁶⁰

Tevfik Paşa

176. Sözüne itibar edilen bir şahsiyet olan Tevfik Paşa, Türklerin siyaset hayatındaki eski kuşak temsilcilerinin en göze çarpanıdır. Paşa yaklaşık olarak 80 yaşında-

⁶⁰ Geniş bilgi için Bkz. Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

dır. Profesyonel bir diplomat olan Paşa, Berlin eski büyükelçisi olmasının yanı sıra Abdülhamit'in son dönemlerinde uzun yıllar Hariciye Nazırı olarak görev yapmıştır. Nazırlık görevini icra ettiği dönem dış politikanın Babıâli tarafından değil Saray tarafından yönlendirildiği bir döneme denk gelmiş olmasına rağmen görevini layıkıyla yerine getirmeyi başarmıştır. Nisan 1909'daki sözde karşı devrimi izleyen zor günlerde Sadrazam sıfatıyla Babıâli'ye çağrılmış, fakat sadrazamlık günleri birkaç haftadan öteye geçememiştir. Aynı yıl yaz mevsiminin başlarında Londra Büyükelçiliğine atanmış ve savaşın başladığı tarihe kadar görevini başarıyla ifa etmiştir. Ateşkes'in imzalandığı tarihten 12 gün sonra savaş süresince elini eteğini çektiği siyasete yeni bir kabine oluşturmak için geri dönmüş ve bu sefer birkaç ay kadar görevinin başında kalmıştır. O zamandan bu yana kâh sadrazam adayı, kâh barış heyetinin bir üyesi olarak siyasette bir şekilde hep ön planda olmuştur. 1920'nin Ocak ayında ise sadrazamlık makamına tekrar oturmuştur. Paşa bu mevkie gelmesini, sahip olduğu üst düzey zekâ veya enerjiye değil yaşının getirdiği tecrübeye, lekelenmemiş ismine, tahta olan sadakat duygusuna ve özellikle sancılı dönemlerde belirli kişiler göreve gelene kadar yönetimi sürdürme kabiliyetine borçludur. Tefik Paşa öyle bir yaşa gelmiştir ki, sıklıkla içine düştüğü tutarsızlığının konuyu algılama ve akılda tutmadaki noksanlığından mı yoksa karakterindeki zayıflığın sonucu olarak mı ortaya çıktığını söylemek oldukça güçtür. Paşa'nın gücünün zirvesinde olduğu ve kararlarında akıl ve sağduyunun hâkim olduğu dönemleri geride bıraktığı ve maiyetindeki Milli Mücadele'ye yakın kişilerin fikirlerinden oldukça etkilen-

diği söylenebilir. Jön Türkler öncesi dönemi temsil eden neslin sükûnetine ve zarafetine sahip olan Tefvik Paşa'nın eği aslen bir Alman'dır. En büyük oğlu Padişah'ın kızı ile evlidir ve adı geçen her iki genç de şiddetli bir Milli Mücadele taraftarıdır.⁶¹

Damat Ferit Paşa

177. Ferit Paşa 70'li yaşlarını süren bir devlet adamıdır. Mesleğinin başlarında hariciye temsilciliklerinde diplomatik hizmetlerde görev almıştır. 1886 yılında, mevcut Padişah'ın kız kardeği Mediha Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilik Mediha Hanım'ın ikinci evliliğidir. Ferit Paşa o dönemden bu yana genellikle Boğaziçi'ndeki sarayında olmak üzere kültürel etkinlikler ile dolu bir yaşam sürmüştür. Sanat ve bilim merakı ile tanınan Ferit Paşa, Sultan Hamit'in sonraki dönemlerinde Avrupa ile sosyal ilişkilerini sürdürmeyi başarabilmiş az sayıdaki Türklerden biridir. Liberal eğilimleri olan Paşa, o dönemde siyasette etkili bir rol üstlenmemiştir. 1908 Devrimi'nin ardından milletvekili olarak atanmış ve ortaya çıkan yeni siyasi dönemde ise belli rollere soyunmuş, özellikle Anayasa'nın yeniden elden geçirilmesinin tasarlandığı 1910 yılında muhafazakâr bir tavır sergilemek suretiyle oldukça ses getirmiş ve Türk teşkilat ve kurumlarının Fransız modeli çerçevesinde yenilenmesine yönelik eğilimleri şiddetle eleştirmekten de geri durmamıştır. Bu yaklaşımıyla o dönemde Fransızları gücendiren Paşa, genel tavır ve davranışları itibarıyla Jön

⁶¹ Bkz. Orhan Kolođlu, *Son Sadrazam Tefvik Paşa*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Türklerin nezdinde gerici biri olarak büyük tepki almıştır. Ferit Paşa, 1919 Mart'ında sadrazamlığa getirildiği güne kadar önemli başka bir siyasi olayda adından söz ettirmemiştir. Bu dönemi takiben yaşadığı iniş çıkışlar raporun önceki bölümlerinde ayrıntı olarak anlatılmıştır. Ferit Paşa'nın bir bakıma, Ateşkes'ten bu yana boy gösteren en önemli figür olduğu söylenebilir. Kitaplar ve müzik ile dolu hayali bir dünyadan son dönem Türk tarihinin en iç karartıcı gerçekliğinin yaşandığı bir dünyaya adım atmak durumunda kalmıştır. Tek amacı, harap olmuş Türk devletine ve kendini adadığı Padişah'a en iyi şekilde hizmet etmek olmasına rağmen kendi insanının nefretini bu kadar üzerine çekmiş başka bir devlet adamı daha yoktur. Geniş bir bakış açısına sahip, akıllı bir adam olmakla birlikte gündemdeki bazı konulara makul yaklaşımlarda bulunmakta yetersiz kalmıştır. Birlikte çalıştığı kişileri seçmekte çok da isabet gösterememiş olan Paşa, ele aldığı konularda gereksiz yere ayrıntılara takılıp kalmaktan da kendini kurtaramamıştır. Türkler tarafından, bazı sebeplerden ötürü, temsil ettiği ülkesini ve ülkesinin insanlarını yeterince iyi tanımamakla suçlanmaktadır. Ülke insanı ile olan ilişkilerinde kuşku ve güvensizlik hâkim olmuştur. Sahip olduğu görgü ve zarif duruşundan dolayı bir asilzadeden hiç de geri kalır yanı yoktur. Avrupalılar ile olan münasebetlerinde kendisini etkileyici kılan bu özelliklerinden dolayı Türkler arasında kibirli ve vurdumduymaz bir kişiliğe sahip olmakla ve bir adamın tek başına başarabileceğinden çok daha fazlasını yapmak için sürekli boşa gayret sarf etmekle itham edilmiştir. Paşa, kusurları ve yanılırları her ne olursa olsun kendinden beklene-

nin çok üstünde bir cesaret sergilemiştir. Kişisel çabalarının mutlaka olumlu sonuçlar vereceğine dair gerçekçi olmayan bir iyimserlik içinde olması, hatalarından biri olarak görülebilir. Kendisine küçücük bir ümit verdiğinizde o bundan tarifsiz cesaret almayı başarmıştır. İster makamını ilgilendiren konularda ister makam dışında, kayınbiraderi olan Padişah Sultan Vahdettin'in güvenini büyük ölçüde arkasında hissetmiştir. İngiliz kurum ve ideallerine açık bir hayranlık duyan Ferit Paşa muhtemeldir ki, Türkiye'nin tek çıkar yolunun İngiltere ile iyi ilişkiler kurulmasından geçtiğini dile getiren diğer üst düzey devlet adamlarının hepsinden daha fazla samimi duygular beslemektedir. Milli Mücadele hareketi içerisinde öylesine istenilmeyen bir isme sahiptir ki, yakın bir gelecekte tekrar göreve gelebileceğini ümit etmek hiç de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Yaşı oldukça geçkin olan ve sağlık durumu yeniden dönüşüne el vermeyecek kadar bozuk olan Ferit Paşa, her şeye rağmen birbirinden kopuk anti Kemalist güçlerin birleşme noktasıdır.⁶²

Mareşal İzzet Paşa

178. 60 yaşındaki İzzet Paşa, kökleri Yanya bölgesine dayanan bir aslen Arnavut'tur. Abdülhamit döneminde kurmay subay olarak iyi bir kariyer yapmış olmasına rağmen, 1897 yılında toplam 12 yıl geçireceği bir görevle Yemen'e atanmıştır. Devrimin ardından İstanbul'a dönen Paşa, 1911 yılında huzuru sağlamak için tekrar Yemen'e

⁶² Bkz. Ş. Can Erdem, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, MÜ.Türkiyat Arş Ens. (Yayınlanmamış Dr. Tezi), İstanbul, 2002.

gönderilmiştir. Türk hükümeti ile Yemen İmamı arasında bir uzlaşma sağlamak suretiyle bölgeyi barışa kavuşturmuştur. Yemen İmamı dağlık bölgelerde bir çeşit özerklik hakkı kazanırken, İzzet Paşa başarılı bir askeri diplomat olarak nam salmıştır. 1913'te Sait Halim Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiş, fakat bu görevi sonraki dönemlerde Enver Paşa'ya devretmiştir. Savaşın büyük kısmına bizzat katılmış olan İzzet Paşa'nın, 1918'in başlarında Alman Karargâhına yaptığı bir ziyaret esnasında Alman İmparatoru ile yakın temas içerisine girdiği söylenmektedir. Aynı yılın Ekim ayında Talat Paşa Hükümeti'nin düşmesinin ardından yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmiş olmasına rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlerini taşıyan bu hükümet Ateşkes'in sonuçlandırılmasından birkaç gün sonra görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Sonraki iki yıl içerisinde bir ara devlet bakanı olarak görev yapmış olmasına rağmen çoğunlukla arka planda kalmıştır. Söz konusu bu dönem boyunca her ne kadar doğrudan bir bağlantısı olduğu iddialarını reddetse de milli harekete sıcak bakan bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Ekim 1920'de Ferit Paşa'nın koltuğunu kaybetmesinden sonra Ankara Hükümeti ile karşılıklı müzakerelerin önünü açabilmek ve Ankara'yı İstanbul ile aynı çizgiye çekebilmek maksadıyla Dahiliye Nazırı olarak Teflik Paşa Hükümeti'ne girmiştir. İzzet Paşa, Milli Mücadele liderleri ile görüşmek üzere yollanan heyetin başında olmak üzere 3 Aralık'ta Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Sonraki gelişmeler aksini ortaya koymuş olsa da, İzzet Paşa'nın ordu içerisinde ve Milli Mücadele çevrelerinde gördüğü itibar adeta heyetin başarısının bir güvencesi olarak kabul ediliyordu. İşin doğrusu, kendisi-

ne Ankara'da çok da itibarlı bir biçimde muamele edilme-mişti ve Milli Mücadele hareketinin bir anlamda bel kemiğini oluşturan genç subayların onun sözü ile hareket etmeye hiç de niyetli olmadığını gösterir işaretler mevcuttu. Buna rağmen İzzet Paşa, Milli Mücadele hareketinin birçok kanadından yoğun bir ilgi görmektedir ve hâlâ bu hareket içinde belli bir rol üstlenecek gibi görünmektedir. Açık sözlü ve dürüst bir adam olan İzzet Paşa, güçlü bir karaktere ve üst düzey komuta yeteneklerine sahip değilse bile sağduyusu yüksek ve yönlendirilirse nispeten ılımlı bir milliyetçiliğin odak noktası haline gelebilecek kişidir. Yaşlı ve kilolu bir görünüme sahip olan Paşa, aslında giydiği frakı ile sonradan siyasete soyunmuş açık sözlü ve yürekli bir askerdir. Padişah'ın kendisine ön yargı ile bakmasına rağmen Veliaht Şehzade ile arası oldukça sıcaktır. Eski Bahriye Nazırı ve Milli Mücadele hareketinin önderlerinden sayılabilecek olan ve halen Malta Adası'nda sürgünde tutulan Rauf Bey ve Türklerin şu anki Paris temsilcisi Nabi Bey, İzzet Paşa'nın en yakınındaki siyasi dostlarıdır.

Mustafa Kemal Paşa

179. Orta halli bir ailenin çocuğu olarak 1881'de Selanik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal, ilk askeri eğitimini Selanik ve Manastır idadilerinde almıştır. Çalışkanlığı ile akranları arasından sıyrılmayı başarmış ve listenin ilk sırasında olmak üzere İstanbul Askeri İdadisi'ne geçmiştir. Arkadaşları arasında pek de popüler olmayan Mustafa Kemal'in kibirli biri olduğu söylenebilir. Kurmay subaylığa hak kazanmasından sonra 1907'de Selanik'e atanmış ve

aynı yıl içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmek suretiyle farmasonlar arasına katılmış ve İttihatçı fikirlerin en ateşli savunucularından biri olmuştur. Bir asker olarak iyi teşkilatçılığıyla ön plana çıkmaktadır. 1913'te askeri ateşe olarak Sofya'ya atanmıştır. Bugün dahi devam eden eğlenceye ve içkiye olan düşkünlüğünün bu günlere dayandığı dile getirilmektedir. Savaş sırasında üst düzeyde cesaret göstermiş ve bir gözünü yitirmiş olduğu söylenmektedir. Enver Paşa ve Almanlar ile olan ilişkileri oldukça kötüdür. Viyana'da İmparator Charles'ın taç giyme töreninde mevcut Padişah'a eşlik ettiği bilinmekte ve o dönemlerde Veliaht'ın kendisinden Enver Paşa'ya karşı bir denge unsuru olarak faydalanmak arzusunda olduğu ifade edilmektedir. 1919'un ilk dönemlerinde ortaya çıkan Milli Mücadele hareketinin bir anlamda tohumlarının atıldığı İstanbul'daki askeri çevrelerin örgütlenmesinde oldukça tesirli olmuştur. Bu hareket ile olan ilişkisi 1919 Mayıs'ında Anadolu'nun kuzeyinde özel olarak kurulmuş ordu müfettişliği görevine Ferit Paşa tarafından gönderilmesinin hemen ardından başlamıştır. O zamandan bu yana, adı geçen hareketin en önde gelen lideri konumundadır. Ayrıca bu hareket içerisindeki şahsi ağırlığı da oldukça fazladır. İdari ve siyasi yeteneklerinin ve kararlılığının hiç de azımsanmayacak ölçüde olması nedeniyle mevcut konumunu muhafaza etmesini bilmiştir. Muhtemelen kendisinin hazırladığı konuşmaları, kitleleri ve her türlü durumu başarıyla yönlendirme yeteneğine sahip olduğunu açıkça yansıtmaktadır. Fevkalade gösterişli ve otoriter bir görünüme sahip olmakla birlikte, kendisini aşırı vatanseverlik ve dürüstlükten yoksun biri olmakla suçlamak için ortada bir sebep görünmemektedir.

General Kâzım Karabekir Paşa

180. Kâzım Karabekir Paşa'nın genel tavır ve fikirleri hakkında fazlaca malumatımız olmamasına rağmen, Milli Mücadele hareketinin iç teşkilatlanmasında Ankara'dan bir şekilde farklı bir duruşa sahip olduğu rapor edilmiştir. Düzenli milli kuvvetlerin büyük bir kısmına kumanda eden Kâzım Paşa, gelecekte daha önemli rollere soyunmaya aday bir askerdir. 40 yaşlarındaki Paşa, 1914 öncesi dönemde kıdemsiz bir askerken başarılı bir kariyere sahip olmuştur. Savaş süresince Enver Paşa'nın emri altında Harbiye Nezareti'nde ve bir süre de Cemal Paşa ile Suriye'de olmak üzere önemli görevler üstlenmiştir. 1919'un başlarından bu yana Erzurum'da görev yapmaktadır. Eski Rus sınırında birçok askeri harekâta kumanda etmiş, komşu Kafkas devletleri ve Bolşeviklerle yürütülen ilişkilerde de önemli roller üstlenmiştir. Bolşeviklere olan yaklaşımı kısmen belirsizdir. Bazı iddialara göre Bolşeviklerle kurulabilecek olası bir ittifaka Mustafa Kemal'den çok daha sıcak bakmaktadır. Diğerlerine göre ise temelde Padişah'a bağlı bir asker ve Ankara'nın siyasetine güven duymayan bir şahıstır. Her şeye rağmen potansiyel öneme sahip farklı bir kişiliktir.

DİZİN

- Abdülaziz, Sultan, 150.
Abdülhamit, II. Sultan, 142, 152, 153, 155.
Abdülmecit, Sultan, 148, 151, 157.
Abdülmecit, Şehzade, 150.
Adana, 24, 55, 61.
Adapazarı, 38, 91.
Adliye Nazırı, 44.
Afgan temsilciliği, 80.
Afganistan, 80.
Ağrı Dağı, 79.
Ahmet Anzavur, 49, 91.
Ahmet Rıza Bey, 69.
Akdamar Katogigosluğu, 129.
Akdeniz, 100.
Akşam, 124.
Alemdar, 124.
Ali Kemal Bey, 53, 124.
Ali Rıza Paşa, 40, 41, 44, 46.
Allenby, Lord, 24, 30.
Alman, 68, 85, 153, - ajanlar, 78, - İmparatoru, 156, -lar, 158.
Almanya, 78.
Amerika Birleşik Devletleri, 76-78, 83.
Amerikalılar, 72.
Amerikan, - misyoner örgütleri, 140, - Yakın Doğu Yardım Kuruluşu, 77, - Yüksek Komiseri, 82, 83.
Amiral de Robeck, 36.
Anadolu, 21, 23, 26, 27, 34-36, 38, 39, 45, 49, 50, 54-57, 62-64, 67, 76, 78, 80, 88, 106, 107, 117-119, 124, 126, 130, 137, 145, 148, 158, - Demiryolu, 115.
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 37.
Anayasa, 40.
Ankara, 22, 51, 59, 60, 63-65, 72-74, 76, 79-81, 87, 126, 139, 150, 151, 156, 159, - garı, 45, - Hükümeti, 20, 51, 55-58, 60-63, 71, 73-76, 78, 89, 109, 114, 118, 126, 138, 156.
Antalya, 26, 76, 117.

- Arap, 81, - grupları, 67, - kökenli Hıristiyan, 132, -lar, 43, 141, - yarımadası, 21.
- Ardahan, 22, 43.
- Arnavut, 155.
- Asya, 24.
- Atchkof, M., 78.
- Ateşkes bkz. Mondros Ateşkes Antlaşması.
- Atina, 128.
- Avrupa, 53, 63, 68, 69, 71, 76, 105, 107, 116, 130, 131, 142, 148, 153, -lı, 46, 66, 77, 154, - Parlamentoları, 44.
- Avusturya, 68.
- Azerbaycan, 79, 80, - Tatarları, 80.
- Babanzadeler, 141, 145.
- Babıâli, 32, 51, 59, 61, 69, 72, 82, 90, 107-109, 152.
- Bağdat Demiryolu, 23, 24.
- Bahriye, - Nazırı, 157, - Nezaretleri, 85, 86, 110.
- Balıkesir, 36, 50, 61.
- Balkan Harbi, 107.
- Balkan News*, 125.
- Ballard, R. C., Albay, 93, 95.
- Bandırma, 38, 90.
- Barış Antlaşması bkz. Sevr Barış Antlaşması.
- Barış Konferansı bkz. Paris Barış Konferansı.
- Batum, 22, 43, 79, 80, 100.
- Beckwith, Albay, 20.
- Bedirhan, 145, - ailesi, 141, 143, - aşireti, 144, -lar, 146.
- Berlin, 151.
- Beykoz, 24.
- Beyrut, 146.
- 1908 Devrimi, 153.
- Bingazi, 21.
- Bitlis, 142.
- Bizans, 129.
- Bogos Nubar Paşa, 131.
- Boğaz, 24, 148, -lar, 43, 101, -lar Komisyonu, 101.
- Boğaziçi, 153.
- Bolşevik, 36, 63, 65, 125, -ler, 60, 67, 74, 79, 80, 117, 159, - Ruslar, 78.
- Bolşevizm, 55, 126.
- Bolu, 139.
- Bosphore*, 125.
- Bremond, Albay, 24.
- Brest Litovsk, 22.
- Bulgaristan, 28, 78, 119.
- Bursa, 26, 38, 50, 55, 61, - Başpiskoposu, 127.
- Cafer Tayyar Bey, 49.
- Cavit Bey, 66, 107.
- Cemal Paşa "Küçük", 40.
- Cemal Paşa, 29, 66, 159.
- Cemiyet-i Akvam, 68, 139.
- Cevat Paşa, 40, 87.

Cezire-i İbn-i Ömer bkz. Cizre.
Charles, Alman İmparatoru, 158.
Cizre, 141, 146.
Clemow, Dr, 20.
Curzon, Lord, 19, 20.

Çanakkale, 23, 24, 26, 85.
Çatalca, 78.

Dahiliye, - Nazırı, 44, 56,
- Nezareti, 48, 138.
Damat Ferit Paşa, 31-33, 35,
36, 38, 40, 41, 48-56, 58, 90,
91, 70, 110-112, 124, 138,
143, 151, 153, 154, 158.
Damat Şerif Paşa, 44.
Denikin, General, 82, 100,
115.
Din adamı, 64, 141.
Din İşleri Bakanlığı (Meşihat
Makamı), 129.
Dini, - farklılıklar, 63, - fetva,
49.
Doğu, - Anadolu, 77, - illeri,
34.
Dorotheos, Mgr., Patrik, 127,
128.
Dünya Savaşı, 71.
Düyun-ı Umumiye, 106, 107,
110, 111.
Edirne, 87, 90.
Emperyalizm, 79.
Enver Paşa, 29, 66, 156, 158,
159.
Erivan, 130, - Cumhuriyeti,
137.
Ermeni, 36, 37, 45, 46, 60, 65,
66, 74, 79, 96, 117, 123,
130, 131, 136-140, 145, 146,
- azınlık, 134, - gazetesi,
125, - Kilisesi, 129, -ler, 77,
141, 143, - Patrikhanesi,
127, 129, 137, -Türk sınırı,
77.
Ermenistan, 21, 80, 143.
Erzurum, 36, 39, 159, - Kongre-
si, 43.
Eskişehir, 38, 126.

Fahri Paşa, 21.
Fener Rum Patrikhanesi, 127.
Fevzi Paşa, 87.
Franchet d'Esperey, General,
30.
Fransa, 52, 67, 69, 71, 75,
146.
Fransız, 23-26, 32, 47, 50, 65,
72, 74, 75, 94-96, 98, 100,
111, 140, - Askeri Tıbbi
Hizmetler Direktörü, 99,
- donanması, 86, - hayranlı-
ğı, 71, - karşıtı, 125, - karşıt-
lığı, 123, - kültürü, 71, -lar,

27, 45, 46, 88, - mandası, 146, - Merkez Komutanlığı, 30, - modeli, 71, 153, - Yüksek Komiseri, 23, 54, 56, 83, 84, - Yüksek Komiserliği, 53.
Fransızca, 125, 132, 149, 151.
Galip Kemal Bey, 69.
Gayrimüslim, 68, 74, 127, 133, 139, -ler, 37.
Gelibolu, 24.
Germanos, Patrik, 127.
Giresun, 139.
Goben, 85.
Gouraud, General, 50, 75, 146.
Graves, 20.
Gregoryen Ermeni Patrikhanesi, 129i, 137.
Gregoryen Ermeniler, 131.
Gümrü, 60, 79.
Gürcistan, 79, 80, 137.
Gürcü, 96.
Hac, 102.
Hagopian, M., 131.
Haim Nahum Efendi, Hahambaşı, 133.
Hâkimiyet-i Milliye, 126.
Haliç tersanesi, 85, 86.
Halife, 143, 147, 149.
Halk iradesi, 63.
Harbiye, - Nazırı, 41, 42, 89, 92, 107, - Nezareti, 40, 42, 87, 88, 90, 110, 159.
Harbord, General, 77.
Hariciye Nazırı, 41, 44, 152.
Harput Valisi, 143.
Haydarpaşa, 115.
Hazar, 80.
Hazine-i Hassa, 64.
Heyet-i Vükela, 61.
Hıristiyan, 30, 131-136, 138, 139, - ahali, 140, -lar, 77.
Hicaz, 21, - Kralı, 74.
Hilafet, 43, 61, 63, 64, - Ordusu, 90, 91.
Hindistan, 74.
Hobson, Binbaşı, 103.
Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 31-33, 48, 52, 53.
Islah ve Teftiş Alt Komisyonu, 89.
İç ayaklanmalar, 62.
İkdam, 124.
İleri, 124.
İmparatorluk bkz. Osmanlı İmparatorluğu.
İnebolu, 117.
İngiliz, 23-25, 32, 39, 47, 50, 53, 62, 70, 75, 83, 87, 91, 94-96, 98, 104, 111, 132, 134, 135, 137, 145-147, 155,

- donanması, 85, 86, - hattı, 143, - İşgal Kuvvetleri Komutanı, 26, 38, - işgali, 21, - Karadeniz Bölge Komutanlığı, 24, - Merkez Komutanlığı, 30, - ordusu, 22, - Tıbbi Hizmetler Direktörü, 99, 103, - tüccarlar, 120, - yanlısı, 125, - Yüksek Komiseri, 54, 72, 84, - Yüksek Komiserliği, 110, 129, 134, 137, 140, 146.
- İngilizce, 125, 126.
- İngiltere, 30, 39, 41, 52, 57, 66, 67, 69-71, 73-75, 88, 116, 120, 125, 126, 132, 135, 139, 140, 143, 144, 146, 149, 155.
- İran, 21, 22, 81, 147.
- İrlanda, 74.
- İskenderun, 24, - Körfezi, 21.
- İslam, - âlemi, 64, - Cumhuriyeti, 143, - dini, 136.
- İslamcı görüşler, 29.
- İstanbul, 19, 21, 23, 24, 26, 27, 29-31, 33, 34, 36, 38, 42, 45-50, 52, 55, 57, 61, 63, 67, 72, 74, 76, 81, 82, 84-86, 91, 92, 94, 100, 104, 111, 115-118, 120, 122, 123, 126, 128-131, 133, 137, 138, 140-148, 155, 158, - Askeri İdadisi, 157, - Hükümeti, 20, 21, 37, 44, 45, 55, 58-62, 68-73, 89-93, 106, 107, 114, 115, 130, 150, - Sağlık Kurulu, 101.
- İstiklal Mahkemeleri, 65.
- İstinye tersanesi, 85.
- İsviçre, 78.
- İtalya, 69, 71, 75, 76, 78.
- İtalyan, 24, 26, 65, 72, 76, 94-96, 98, 111, 125, 140, - donanması, 86, -lar, 87, 88, - litesi, 121, - Yüksek Komiseri, 23, 83, 84.
- İttifak Devletleri, 28.
- İttihat ve Terakki Cemiyeti, 29-31, 34, 38, 42, 65, 66, 124, 133, 148, 157.
- İttihatçı, 70, 158.
- İzmir, 25, 32, 34, 36, 39, 46, 47, 67, 76, 106, 118, 129, 134.
- İzmit, 24, 25, 36, 49, 50, 61, 91, 115.
- İzzet Paşa, 28, 29, 56-59, 155-157.
- Journal d'Orient*, 125.
- Jön Türk, 109, 127, 133, 142, 152, 153.
- Kafkas, - devletleri, 159, - hükümetleri, 80, -lar, 39, 60, 79.
- Kafkasya, 22, 133.

Kâmil Paşa, 48.
Kamu sağlığı idaresi, 105.
Kapitülasyonlar, 83, 95, 96, 99.
Kara Biga, 91.
Karadeniz, 24, 35, 116, - Ereğlisi, 50.
Kars, 22, 43, 60, 65.
Katolik, 132, - Ermeni, 131.
Kâzım Karabekir, 159.
Keldani, 131, -ler, 132.
Kemalist, 57, 58, 76, 78, 80, 81, 89, 124, 155, -ler, 55, 75, 79, 88, 139.
Kırım, 60, 100, 117.
Kilikya, 24, 25, 27, 39, 45, 46, 50, 65, 74, 75, 125, 140, 145.
Komünizm, 126.
Konstantin, Kral, 67, 124, 128.
Konya, 24, 26, 40, 62, 90, 139.
Kraliyet ordusu, 103.
Kudüs, 129.
Kürdistan, 55, 142-146.
Kürt, 49, 143, 144, 146, - bölgesi, 21, 39, 62, 144, - cemiyetleri, 147, - davası, 142, - devleti, 142, 146, -ler, 141, - liderler, 144, - loncaları, 142, - Meselesi, 20, 140, 143, 144, - milliyetçiliği, 145.
Kütahya, 38.
Londra, 108, 142, 152.
Mahmut Nedim Bey, 21.
Malatya, 143.
Maliye, - Nazırı, 112, - Nezaretleri, 106, 107, 110, 111.
Malta, 74, 157, - Adası, 135.
Manastır, 157.
Manchester, 116, 119.
Manda, 77, 146.
Maraş olayları, 46.
Marmara, 49, 116, - Denizi, 117, - Ereğlisi, 76.
Maronitler, 132.
Meclis-i Mebusan, 50, 63, 90.
Mediha Hanım, 153.
Medine, 21.
Melkitler, 132.
Merkezi Hükümet bkz. İstanbul Hükümeti.
Merkezi İslam Cumhuriyeti, 143.
Mersin, 24.
Mezopotamya, 21, 24, 65, 74, 132, 133, 140, 143, 145, 147.
Mısır, 74, 116, - Hidivi, 151.
Milli Mücadele, 22, 34, 35, 38-42, 45-50, 52, 53, 56, 58-60, 64-67, 71, 73-78, 81, 88, 90, 91, 106, 110, 117, 124,

- 126, 127, 130, 137, 139, 150-152, 155-159.
- Milliyetçi, 63, 134, -ler, 77, -lik, 42, 157.
- Milne, General, 42.
- Minder Vadisi, 26.
- Misak-ı Milli, 43, 44.
- Misyoner, - çalışmaları, 77, - faaliyetler, 78, 140.
- Mondros Ateşkes Antlaşması, 19, 21-29, 31, 34, 36, 37, 43, 47, 53, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 75, 81, 85, 98, 102, 109, 114, 119, 123, 127, 129-134, 137, 141, 149, 150, 152, 154, 156.
- Moskova, 79, 80.
- Munroe, Yüzbaşı, 20.
- Mustafa Kemal Paşa, 34-36, 42, 45, 47, 50, 51, 59, 60, 79, 118, 126, 157, 159.
- Musul, 24, 130.
- Müslüman, 80, 127, 136, 137, 139, 140, 146, - âlemi, 73, 81, - azınlık, 43, -lar, 37, 134, - Osmanlı, 43, - sömürgeler, 68, - unsurlar, 66, - ülkeler, 66.
- Müttefik, - Devletler Komisyonu, 86, - Devletler Polis Teşkilatı, 20, - Devletler Sıhhi komisyonu, 103, 104, - Devletler Sınır ve Sahiller Sıhhi Genel Müdürlüğü, 99, 100, - Kuvvetler Komutanı, 94, 95, - Polis Gücü, 96, - Polis Teşkilatı, 82, 93-95, - Sıhhi Komisyonu, 99, - Tersane Komisyonu, 85, 86, - Yüksek Komiseri, 20, - Yüksek Komiserleri, 41, 42, 54, 55, 72, 100, 102, 122, - Yüksek Komisyonu, 47, 81, 92.
- Nabi Bey, 157.
- Nasturiler, 132.
- Noel, Binbaşı, 143.
- Orient News*, 125.
- Orta Asya, 74.
- Osmanlı Bankası, 107, 108, 110-113.
- Osmanlı, 99, 105, 110, 141, - donanması, 85, - Erkân-ı Harbi, 20, - Ermenileri, 137, 143, - Harbiye Nezareti, 87, - heyeti, 69, - İmparatorluğu, 27, 28, 41, 43, 66, 68, 98, - Sınır Sıhhi Kurulu, 102, - Tersane Şirketi, 86.
- Öksüzler Fonu, 110.

Padişah bkz. Vahdettin, Sultan VI. Mehmet.
Paillares, 125.
Palmerston, Lord, 151.
Panislamcı, 66.
Panislamik, 81.
Panislamizm, 68.
Paris, 33-36, 51, 52, 69, 128, 131, 133, 142, 143, 157, - Barış Konferansı, 45, 108, 132, - Mali Konferansı, 107.
Patrikhane, 127-130.
Patrikler, 132, 134.
Patris, 124.
Pera, 95, 123.
Peyam-ı Sabah, 124.
Phillimore, Yüzbaşı, 20.
Picot, M., 75.
Pierre Loti, 75.
Polonya, 83.
Pontus Rum Devleti, 129.
Presse du Soir, 125.
Proleterya, 63.
Protestan, 131.

Raşit Bey, 112, 113.
Rauf Bey, 36, 157.
Reşat Hikmet Bey, 42.
Reşit Bey, 48, 51, 52.
Reşit Paşa, 44.
Roma, 69, 76, 131.
Romanya, 94, 119.
Romen, 96.
Rum, 125, 129, 138, - azınlık, 134, -lar, 141, - Patrikhanesi, 128.
Rumbold, Sir H., 19.
Rus, 80, 96, 99, 125, - İmparatorluğu, 83, - modeli, 65, - mülteci, 100, 123, - sınırı, 142, 159, - toprakları, 79.
Rusya, 21, 60, 100, 115, 123, 133.
Ryan, 19, 20.

Sabah, 124.
Safa Bey, 44.
Sait Halim Paşa, 156.
Salih Paşa, 46, 47.
Saltanat, 61, 63, 64, - Şurası, 52.
Samsun, 35, 39, 129.
San Remo, 51.
Saray, 40, 92, 152.
Selanik, 94, 125, 157.
Sevr Antlaşması (Sevr Barış Antlaşması), 25, 26, 52, 55-58, 60, 61, 67, 74, 86, 96, 97, 101, 105, 108, 110, 122, 128, 133, 134, 138, 145, 146.
Seyit Abdül-Kadir, 141, 144, 145, 147.
Sforza, Kont, 125.
Sıhhiye Müdürlüğü, 103.

Sınır ve Sahiller Sıhhi Umum Müdürlüğü, 100.
Sırbistan, 94.
Sırp, 96.
Sis Katogigosluğu, 129.
Sivas, 37, 38, 45, - Kongresi, 38.
Sivastopol, 117.
Siyonist, 125.
Siyonizm, 133.
Sofya, 158.
Sosyalist, 126, 130.
Sovyet Rusya, 55.
Sovyetleştirme politikası, 79.
Stamboul, 125.
Suriçi, 95, 122.
Suriye, 21, 24, 25, 39, 45, 74, 115, 132, 140, 143, 146, 147, 159, -li, 132.
Süleyman Şefik, 91.
Süleymaniye, 141, 142.
Süryani, 131, -ler, 132.

Şerif Paşa, 142, 143.
Şeyh Senusi, 64.
Şeyh Taha, 144, 145.

Tahsin Bey, 93.
Talat Paşa, 28, 29, 42, 66, 156.
Taşnak komitacıları, 130.
Tehcir, 66, 129, 135.
Temps, 75.
Terziyan, Mgr., Patrik, 131.
Tevfik Paşa, 28, 29, 31, 51, 54, 56, 58, 59, 150-153, 156.
Tourian, Başpiskopos, 131.
Trablusgarb, 21.
Trakya, 21, 23, 26, 27, 43, 49, 53, 67, 76, 78, 90, 107, 129, 148.
Turancı, 66.
Tuzla, 85.
Türk, 21-26, 29, 36, 37, 43-46, 51, 55, 59, 60, 67-69, 71, 73, 75, 77, 78, 80, 82, 92, 98, 99, 101, 102, 113, 120, 122, 126, 127, 129, 132, 133, 135, 138, 139, 141-145, 147, 148, 151, 153-155, - barış heyeti, 33, - demiryolları, 23, -Ermeni Antlaşması, 60, - kömürü, 122, -ler, 70, 72, 79, 87, - lirası, 107, - Milli Bankası, 111, 112, - milliyetçileri, 22, 141, 143-145, - milliyetçiliği, 123, - parası, 103, 107, 109, 114, 123, - Polis Teşkilatı, 93, - polisi, 93, 95, 96, - Sıhhi İdaresi, 100, 105.
Türkçe, 124, 125.
Türkiye, 19-22, 26-29, 31, 39, 43, 46, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 62, 66, 68-73, 77, 78, 83, 85, 97, 99, 101, 107, 108, 114, 115, 118, 119, 122,

128, 130, 131, 134, 138,
140, 143, 146, 147, 149,
155.
Türkiye Büyük Millet Meclisi,
22, 51, 63.
Üçlü İttifak Antlaşması, 52,
84.
Üsküdar, 91, 95.
Vahdettin, Sultan VI. Mehmet,
28, 30-33, 38, 52, 54-56, 58,
61, 64, 90, 148-150, 153-155,
157-159.
Vakit, 124.
Venizelos, M., 59, 60, 124,
128.
Vickers-Armstrong Şirketi, 86.
Webb, Amiral, 81.
Wilson, 60, 77, 78, 145,
- Prensipleri, 78.
Wrangel, General, 60, 82,
100, 115, 117.
Yabancı kuruluşlar, 62.
Yahudi, 66, 125, 133.
Yakın Doğu, 23, 77.
Yakubiler, 132.
Yanya, 155.
Yemen, 21, 155, - İmamı, 155,
156.
Yeni Dünya, 126.
Yeni Gün, 126.
Yergir, 125.
Yozgat, 139.
Yunan, 24-26, 32, 34, 37, 45,
46, 49, 50, 53, 55, 60, 65-67,
72, 73, 76, 78, 82, 90, 91,
96, 99, 106, 107, 117, 124-
126, 128, 139, - harfleri,
125, -lılar, 27, - Yüksek Ko-
miseri, 82.
Yunanistan, 59, 72, 73, 76.
Yunus Nadi Bey, 126.
Yüksek komiserler, 58, 69,
81, 82, 84, 107, 108.
Yüksek Komisyon, 59, 69, 72,
82, 83, 95, 137.
Yüksek Konsey, 25, 33, 34,
50, 51, 56.
Zaven Efendi, Patrik, 130.
Ziraat Bankası, 110.
Ziya Paşa, 89.